

Sauja žinių, arba Kaip senovės lietuvis savimi matavo

Vykintas Vaitkevičius

Straipsnis skirtas žmogaus kūno dalims, kurios lyg matematiniai dydžiai sudarė senovės lietuvių pločio, ilgio, aukščio ir ploto matų lentelę; kalbama ir apie tai, kaip rankomis seikėjami biralai. Vienos bendros senovinių matų lentelės Lietuvoje neišliko, autorius siekia ją atkurti remdamasis įvairiose vietovėse surinktais Amelijos Lengvenaitės-Urbienės (1909–1997), Antano Mažiulio (1914–2007) ir Didžiojo lietuvių kalbos žodyno duomenimis. Prieinama išvada, kad matuodamas senovės lietuvis dažniausiai rėmėsi pirštais ir rankomis, pagrindinis jo matas – sprindis (22–24 cm atstumas nuo nykščio iki didžiojo piršto galo); trys sprindžiai sudarė uolektį, arba mastą (66–71 cm), o trys uolektys – sieksnį (2,13 m). Straipsnis turi ir taikomąjį pobūdį, nes atlikdamas nesudėtingus kasdienius matavimus kūnu – priglausdamas, paliesdamas, palygindamas daiktu – žmogus pažįsta save ir aplinką, kuria tarpusavio ryšius.

Reikšminiai žodžiai: prigimtinė kultūra, matematika, matai, kūnas, sprindis.

1975 m. spalį viename iš daugelio etnografinių rinkinių Amelija Urbienė aprašė, kaip Vieksnių žemaitis savimi matavo dydį, aukštį, plotį, storį ir gylį.¹ Vienoje vietoje sutelkti priežodžiai, posakiai, palyginimai ir prisiminimai atskleidžia reiškinio įvairovę ir liudija žmogaus kūno svarbą daugeliu įvairių požiūrių, plg.: *Kriaučius kelnų ilgumą mieruoja nuo juoko kaulelio lig kulkštiniųlių (juoko kaulelis yra po žemutiniu kriauklu [= šonkauliu])², Marė plona kaip vytė – per apjuostuvą dviem pirštais gali suimti³, Išsišukavo plaukus ir perskleidė sklydį lig pat pakaušio vidurio⁴. Aprašas*

paskatino šia tema domėtis ir ją giliau apmąstyti. Ilgainiui ėmė ryškėti kelias, kuris veda žmogaus ir gilesnio kultūros pažinimo linkme. Einant šiuo keliu atsiranda galimybė skleisti ir semtis prigimtinės lietuvių kultūros išminties.

Gebėjimas skaičiuoti ir matuoti – žinijos dalis. Tai patirtis, žinios ir žinojimas, kaip jas taikyti. 2014 m. Vilniaus knygų mugėje, kalbant apie vieną iš Romo Kauniečio parengtų laisvės kovotojų prisiminimų tomų – daugiau kaip 600 puslapių apimties leidinį – jis ne kartą buvo palygintas su plyta. Šiuolaikinis žmogus, taip pat ir autorius, mugėje rėmėsi delno storumo knygos panašumu į lygią, plokščią, sunkią plytą...

Senovės lietuvis ilgį, plotį, aukštį, taip pat gylį, apimtį, kiekį, atstumą ir plotą matavo savaip, rėmėsi kitokia matematika, naudojo ypatingą liniuotę – kūną. Patogumas akivaizdus, nes ji visada su savimi! Ši matematika gyvuoja *savaime*, ir tai dar labiau patraukia, teikia nepaprasto žavesio.

Vienos bendros – aiškios, visuotinės – senovinių dydžių arba matų lentelės iki mūsų dienų neišliko, tačiau lietuvių prigimtinėje kultūroje matai gerai žinomi. Tyrinėtojų, plačiau rašusių apie sprindžius, uolektis, sieksnius ir daugelį kitų matų, darbuose labiau junta pasididžiavimas, kad neraštingieji gebėjo matuoti ir skaičiuoti, negu paties matų reiškinio tyrimas, jų kilmės aiškinimas ir tarpusavio ryšių paieška. Tema neišmatuojamai plati, jos kontūrus lietuvių išeičių leistoje enciklopedijoje nubrėžė tautotyrininku save vadinęs Antanas Mažiulis.⁵ Šis straipsnis – duomenų apžiūra ir pirmasis bandymas kalbėti apie kūno dalių, prilygintų matams, visumą. Prigimtinės kultūros tyrinėtojo akyse ji visapusiškai reikšminga – anatominiu, kalbiniu, socialiniu, kultūriniu, mitologiniu ir kitais atžvilgiais.

1. LTR 4722/406.

2. LTR 4722/406-29.

3. LTR 4722/406-17.

4. LTR 4722/406-45.

5. Mažiulis, Antanas. Matai ir saikai, *Lietuvių enciklopedija. M–Mauragis*. Boston, Mass., 1959, t. 17, p. 487–491.

Kūno dalys – matai

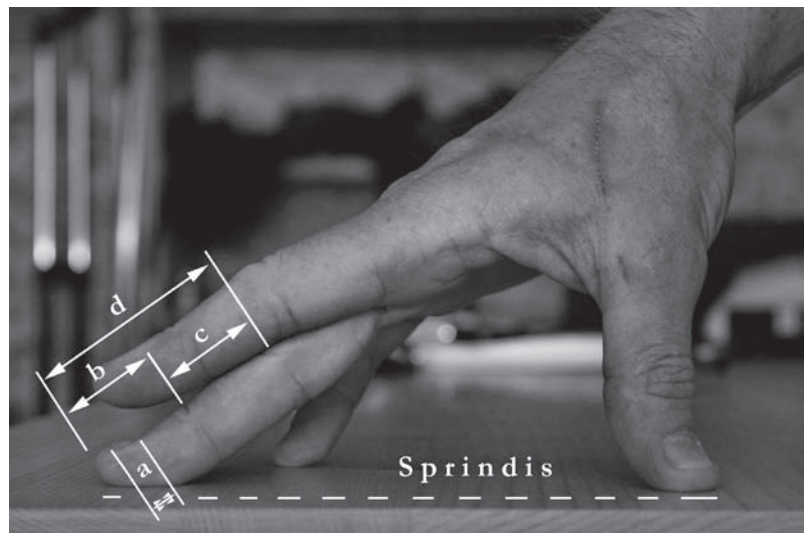
Senovės lietuviai daiktų dydį dažnai matuodavo vieno kurio piršto – smiliaus, didžiojo, bevardžio arba mažojo – pločiu, plg.: *Tiek tepalijo, kad žemės nė per pirštą nepermerkė*⁶. Mėgta matuoti dviejų (apie 3,4 cm)⁷, trijų (apie 5,6 cm) arba keturių suglaustų pirštų pločiu (7,5 cm): *Cebules nereik giliai diegti, užtenka per du pirštus į žemę ikišti, arba Taukų ant pilvo per tris pirštus užsiaugino, arba Guzikų nereik tankiai susiūti, per keturis pirštus vieną nuo kito*⁸. Be mažiausios abejonės, šiuose matavimuose pirštais svarbiausias – apie 2,2–2,4 cm pločio nykštys, plg.: *Nykščiais nykščiaivo, kumščiais kumščiaivo* (Šimonys)⁹. Kartais jis buvo lyginamas ir su plačiai pasaulyje paplitusiu 2,54 cm dydžio coliu (angl. *inch*): *Colis matuojamas nykščio platumu* (Kruonis)¹⁰.

Delnas panašus į keturių suglaustų pirštų plotį, tik šiek tiek platesnis (apie 8,2 cm), juo matuojant nykštys nebuvo skaičiuojamas.¹¹ Dviejų rankų delnų plotis kartais buvo sumuojamas: *Nunerkl nertinį per dvi delnas ir galėsi pradėti pažastę laidyti*¹².

Plaštaka, arba plaštakas, reiškia delno ir prie jo priglausto nykščio plotį (apie 10,5 cm pločio), plg.: *Atarėžė drobės juostą sulig plaštaka* (Kupiškis)¹³, *Suarė dirvą negiliai – tik per plaštaką*¹⁴. Plaštaka visuotinai buvo matuojami, kartu ir vertinami lašiniai, plg.: *Lašiniai per plaštaką*¹⁵, arba *Jei nori, pjauk kiaulę, ale lašiniai da nebus nei plaštakiniai* (Tauragė)¹⁶.

Iš esmės tokio pat dydžio kaip delnas buvo ir gniaužto matas. Skirtumas tas, kad delnu matuojama pridėjus arba prilietus, o gniaužtu – siekiant nustatyti ilgį suėmus daiktą, plg.: *Avižos tik per gniaužtą, o jau plaukėja* (Subačius)¹⁷, *Gero kūrėjo buožė spragilo devynių gniaužtų ilgumo turi būti* (Liškiava)¹⁸, *Trumpa lapės uodegaitė, tiktai per du gniaužtu* (Joniškis)¹⁹.

Kitas matas iš eilės – sprindis. Sprindžiu matuotas ir plotis, ir ilgis, tačiau jo apibrėžimas Didžiajame lietu-

1. Sprindžio nuo didžiojo piršto iki nykščio dalijimas į dalis: a) nagas, b) krumplys, c) klupčiukas, d) klumbukas. V. T. Vaitkevičiaus nuotrauka. 2015 m.

vių kalbos žodyne (*atstumas tarp nykščio ir kurio kito piršto, išskėstų į šalis*)²⁰ rodo, kad sprindžio dydis skyrėsi. A. Mažiulis teigia, kad paprastasis sprindis buvo matuojamas smiliumi, o siektinis – didžiuoju pirštu.²¹ Vieksniuose sprindžio matas apie 22 cm dydžio – *nuo nykštės galo ligi didžiojo piršto galo ir norėdami kokio nors daikto storį nusakyti, sakė: lašiniai per sprindį, miežiai (miežių varpos) sprindininkės. Parsinešiau ilgą lentą, bus koks 12 sprindžių*²², plg.: *Keturis sprindžius išsprindžiauvau* (Plateliai)²³, *Pasprindžiauvau audeklą ir žinau, kiek metrų* (Luokė)²⁴.

Sprindis dar buvo dalijamas į mažesnes dalis, pri-lygstančias pirštų dalių ilgiui. Matu galejo virsti bet kuris atstumas nuo didžiojo piršto galo iki pirmojo, antrojo ir trečiojo krumplio (nario)²⁵ arba jų tarpusavio atstumai: *Kiekvienas savo sprindžiu atsimieravo savo kojai naginės ilgį – sprindis ir dar didžiojo piršto ilgumas nuo piršto galo per pirmąjį narelį ir per antrąjį narelį ligi krumplio*²⁶, plg.: *Sprindys, krumplys ir da truputys* (Molėtai)²⁷.

Apie 2,3–2,5 cm didžiojo piršto dalis nuo galo iki pirmojo krumplio primena nykštį, kuriuo matuojamas plotis. Atstumas nuo didžiojo piršto galo iki antrojo krum-

6. LTR 4722/406-17.

7. Tokiais atvejais nurodomas straipsnio autoriaus kūno matmuo.

8. LTR 4722/406-17.

9. LKŽe: *kumščiuoti*.

10. LTR 3378/380.

11. Plg.: *Tik per delną, nykštės neskaitant* – LTR 4722/406-16.

12. LTR 4722/406-16.

13. LKŽe: *plaštaka*.

14. LTR 4722/406-15.

15. Ten pat.

16. LKŽe: *plaštakinis*.

17. LKŽe: *gniaužtas*.

18. Ten pat.

19. Ten pat.

20. LKŽe: *sprindis*.

21. Mažiulis, Antanas. Matai ir saikai... p. 490.

22. LTR 4722/406-3.

23. LKŽe: *sprindžiuoti*.

24. Ten pat.

25. *Pirštuose yra treji nariai [=krumpliai]: pirmieji, vidutinieji ir didieji (Alsėdžiai)* – LKŽe: *narys*.

26. LTR 4722/406-3.

27. LKŽe: *krumplys*.

plio – apie 5,5 cm, jis dar vadintas klumbuku: *Jo gi pečių platumas! Trys sprindžiai ir klumbukas* (Miežiškiai)²⁸. Apie 3 cm matas nuo pirmojo krumplio iki antrojo turi klupčiuko pavadinimą: *Kad nori, atsikirpk audimo per devynis klupčiukus* (Girkalnis) (1 pav.)²⁹.

Patiems mažiausiems daiktams išmatuoti buvo naudojamas apie 1–1,2 cm nago, arba nagos³⁰, ir nago juodumo, arba juodymo, matas: *Neturiu nė sulig nagos juodymu* (Betygala), *Negausi nei per nago juodymą!* (Tauragė)³¹. Pastarasis – apie 0,5–1 mm juodas panagės ruoželis, kurio plotis panašus į plauko storį. Palyginant su nago juodumu ir plauku iki šiol mėgstama pabrėžti padėties sudėtingumą ir matuoti kitaip neišmatuojamą akimirką – akies mirksnį, plg.: *Per nago juodymą tetrūko, kad būtum nukritęs ir užsimušęs* (Skriaudžiai)³² ir *Per plauką gyvas beišliko iš tų muštynių* (Užventis)³³.

Uolektis – tai 66–71 cm ilgio matas, lygus atstumui nuo didžiojo piršto galo ligi alkūnės³⁴, juo buvo matuojamas gylis, aukštis, ilgis: *Duobę buvau jau par pusanthro uolekčio iškasęs* (Barstyčiai)³⁵, *Žemė ant uolekties aukščiau vandens* (Rodūnė)³⁶, *Marškiniam reikia šešių uolekčių drobės* (Žirmūnai). Reikšmingi A. Mažiulio duomenys apie tai, kad maždaug 0,31–0,33 cm atstumas nuo alkūnės linkio iki riešo vadintas alkūne, uolektimi – virvutės ilgis nuo tarpnykščio aplink alkūnę.³⁷ Simonas Daukantas šį uolekties matą dar vadino mastu³⁸ ir tai patvirtina vėlesni Didžiojo lietuvių kalbos žodyno duomenys: *Šešiasdešimti šeši centimetrai – mastas* (Plateliai)³⁹, plg. *Marti davė dovenų šešis mastus kaspinių* (Kartena)⁴⁰, *Devyni mastai be kaklo – toks aukštas vyras* (Telšiai)⁴¹.

Dėmesį atkreipia faktas, kad uolektis prilygsta galvos apimčiai nuo pakaušio iki smakro: *Nuog pakaušio ir an barzdos ir galai sueido iš vienos pusės ir iš kitos,*

tai ir uolektis (Rodūnė)⁴², tas pats dydis dar vadinamas mažiuku mastu: *Siūlu apjuosdavo per viršugalvį galvą ir siūlo galus suveddavo po barzdos. Siūlą ištiesus gautas ilgis – mažiuko masto ilgis*⁴³.

Audinius matuojant, jais prekiaujant, taip pat buvo naudojamas didysis mastas – rankon imtas siūlo galas su rodumu pirštu ir nykščiu, ranką ištiesus siūlas trauktas iki krūtinės vidurio, kurį žymi krūtinės duobutė.⁴⁴ Šis apie 90 cm dydžio matas kitaip buvo vadinamas ranka: *Dvie[jų] rankų ir užteks – kiek te jai sionui reikia* (Tauragnai)⁴⁵, pusiausieksniu, arba krūtine: *lazdos ilgis nuo krūtinkaulio vagos iki ištiestos rankos sulenкто nykščio, arba virvutės ilgis aplinkui krūtinei*⁴⁶.

Remiantis A. Urbiene, ištiesus abi rankas į šalis, matuojant nuo vienos iki kitos rankos pirštų (siūlas, audinys ar kitas matuojamas daiktas suimamas pirštais) susidaro apie 1,85 m sieksnis ilgiui matuoti⁴⁷, kitaip dar vadinamas skersiniu sieksniu⁴⁸. Atsistojus, pakėlus ranką, apie 2,4 m atstumas iki pirštų galų – tai sieksnis aukščiui matuoti, arba kryžias sieksnis, plg.: *Mūsų namų durys žemos, nė sieksnio nebus*⁴⁹, arba *Jau lig puskelės palipau, nu jau koks sieksnis bėra lig to korio* (Alsėdžiai)⁵⁰. Sieksniais taip pat buvo matuojamas gylis, tam tikras tūris, plotas ir kita: *Yra ravai – penki sieksniai gilumo* (Meškučiai)⁵¹, *Mes sieksnį malkų šandiej sukūrensma* (Obeliai)⁵², *Užteks tos žemės mun pora sieksnių* (Grūšlaukė)⁵³.

Sieksnis – tai didžiausias kūnu matuojamo ilgio matas. Dalijant jį į mažesnes dalis: kelį, šlaunį (iki tarpkojo), iki juosmens, peties ir viršugalvio⁵⁴ buvo matuojamas aukštis arba ūgis, plg.: *Kailiniai sulig keliais*⁵⁵, *Šimet rugiai sulig krūtine užaugo*⁵⁶, *Sūnus jau man ligi pečių užaugo*⁵⁷.

Apie plotą, matuojamą kūnu, duomenų labai mažai. Remiantis A. Mažiuliu, sėdimas – tai sėdint, pritraukus

28. LKŽe: *klumbukas*.

29. LKŽe: *klupčiukas*. Įdomu, kad krumplių dažnai vadintas mažo ūgio žmogus arba neūžauga, plg.: *Mažutė kaip krumpliukas* (Ramygala) – LKŽe: *krumplys*.

30. Mažiulis, Antanas. *Matai ir saikai...* p. 490.

31. LKŽe: *juodymas*.

32. Ten pat.

33. LKŽe: *plaukas*.

34. LTR 4722/406-2. Beje, su alkūne siejama ir žodžio uolektis kilmė, žr.: Fraenkel, Ernst Eduard Samuel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg, 1962, Bd. 1, s. 8.

35. LKŽe: *uolektis*.

36. Ten pat.

37. Mažiulis, Antanas. *Matai ir saikai...* p. 490.

38. Daukantas, Simonas. *Raštai*. Tekstą paruošė B. Vanagienė. Vilnius, 1976, t. 1, p. 586.

39. LKŽe: *šešiasdešimti*.

40. LKŽe: *mastas*.

41. Ten pat. Beje, *masto* ir *mosto* reikšmės sutampa (žr. LKŽe: *mostas*).

42. LKŽe: *uolektis*.

43. Vitauskas, Adomas. *Senovės prekyba, matai ir saikai Padubysio valsčiuje, Gimtasai kraštas*, 1939, Nr. 1, p. 513.

44. Ten pat; plg. Mažiulis, Antanas. *Matai ir saikai...* p. 490.

45. LKŽe: *ranka*.

46. Mažiulis, Antanas. *Matai ir saikai...* p. 490.

47. LTR 4722/406-11.

48. LTR 3378/380.

49. LTR 4722/406-11.

50. LKŽe: *sieksnis*.

51. Ten pat.

52. Ten pat.

53. Ten pat.

54. Mažiulis, Antanas. *Matai ir saikai...* p. 490.

55. LTR 4722/406-25.

56. LTR 4722/406-30.

57. LTR 4722/406-20.

2. Pirštais skaičiuoja Kazimieras Jurgilas, einantis 99-uosius metus, kilęs iš Barsukynės k. Skaudvilės parapijoje, dabar gyvenantis Šidagių k., Skaudvilės seniūn., Tauragės r. 2015 m.

3. Giminytės kelius pirštais skaičiuoja Stanislava Lubytė-Mažeikienė, 59 m., kilusi iš Sauserių k., Kūlupėnų seniūn., Kretingos r., dabar gyvenanti Kūlupėnuose. 2013 m. V. Vaitkevičiaus nuotraukos.

kojas užimtas plotas⁵⁸; dešimt sėdimųjų sudarė suolą⁵⁹. Guolio matas – aukštiekninko gulinčio žmogaus užimamas plotas, o guolio sieksnis – kiek jis rankomis išsiekia į šalis.⁶⁰ Skriediniu vadintas vietoje stovinčio žmogaus pirštų galais apsibrėžtas plotas.⁶¹

Senovės lietuvių matų lentelę išplečia seikėjimas pirštais ir rankomis: žiupsnelis – tiek, kiek žmogus suima nykščiu ir smiliumi: *Kad kastinys būtų skanesnis, į aną reik įdėti žiupsnelį sutrintų karčiųjų pipirų*⁶²; žiupsnis – tiek, kiek suimama nykščiu, smiliumi ir didžioju pirštu: *Užbarstė žiupsnį krapų ant bulbių*⁶³; geras žiupsnis – tiek, kiek suimama visais penkiais rankos pirštų galais: *Putra suvisam be druskos, įdėk gerą žiupsnį – ir bus gerai*⁶⁴.

Sauja, Vieškniuose – saugė, yra tai, kas paimta į delną, sulenkus visus pirštus: *Nepagailėk saugės apynių ir alus bus skanesnis*, arba *Įdėjau saugę druskos ir prasūdžiau viralą*⁶⁵. Rieškutės – kiek telpa į suglaustus ir pusiau suvožtus dviejų rankų delnus, jų pirštus užlenkus, plg.: *Man kavalierius davė cukerkų ne saugę, ale tris rieškutes*⁶⁶; *Siekas būtų kaupinesnis, jeigu kelių rieškučių nepasigailėtum*⁶⁷.

58. Mažiulis, Antanas. Matai ir saikai... p. 490.

59. Venanto Mačiekiaus žodžiu perduoti duomenys (2015 m. vasario 11 d., Vilniuje).

60. Mažiulis, Antanas. Matai ir saikai... p. 490.

61. Ten pat.

62. LTR 4722/406-6.

63. LTR 4722/406-5.

64. LTR 4722/406-7.

65. LTR 4722/406-4.

66. LTR 4722/406-9.

67. Ten pat.

Glėbys, kitaip – klėbys, kiek galima suimti abiem rankom apkabinant ir suėmus priglausti prie krūtinės, plg.: *Pati mano tokia stora, kad į klėbį nesuimsi*⁶⁸; *Su klėbiu groba, pro pažastis išsmunka* (kas daug nori, mažai gauna) (Šatės)⁶⁹. Glėbiu matuojama ir tai, kiek galima suimti ant vienos rankos padėjus, o kita apkabinus, plg.: *Atnešė medžių klėbį ir virbų klėbį*⁷⁰.

Be to, plaštakos gniaužtu buvo matuojama, kiek ko telpa į delną sugniaužus pirštus, *Tavo plaukai puiki: kožna pyna po gniaužtą. Prie pat kaklo nė į gniaužtą nesuimsi, tokia stora*⁷¹, kumščiu – akmenų dydis: *Kumstės didumo akmeniu per galvą sudevė*⁷², o ranka – medžių ir kuolų storis: *Sukalinėjo mietus rankos storumo*⁷³.

Šioje vietoje prisimintini visuotinai žinomi nesusidėtingi skaičiavimo (paprastai sudėties) veiksmi, lenkiant rankų pirštus. Su nuostaba ir pasigėrėjimu pastaraisiais metais stebėjau dviejų rankų pirštais vaikus ir vaikaičius skaičiuojančius vyriausios kartos pašnekovus Gervėčiuose, Naisiuose, Skaudvilėje (2 pav.). Jei skaičius didesnis nei penki, tai pirmos rankos pirštai buvo laikomi sugniaužti kumštyje, toliau lenkiami kitos rankos pirštai. Remiantis kalbininkų išvadomis, šis paprotys senas, siekia priešistorinius laikus.⁷⁴ Palygini-

68. LTR 4722/406-10.

69. LKŽe: *klėbys*.

70. LTR 4722/406-10.

71. LTR 4722/406-8.

72. LTR 4722/406-19.

73. LTR 4722/406-14.

74. Plg. *Encyclopedia of Indo-European Culture*. Ed. J. P. Mallory and D. Q. Adams. London and Chicago, 1997, p. 398, 401.

mui – mėnesių dienų skaičius lig šiol dažnai skaičiuojamas pagal narius (krumplius).⁷⁵

Detalių tyrimų laukia giminystės, kitaip vadinamos keliais, skaičiavimas glaudžiant pirštų ir rankų narelius:

– *Žiūrėkite, moterėlės, – jis sudūrė vienos rankos pirštų galus su antros rankos pirštų galais, – va, tai tėvas ir motina. Jie giminės, bet ne keliai. Toliau jis sulenkė pirštus taip, kad vienos rankos pirštų nariai susiglaudė su kitos rankos pirštų nariais:*

– *Va, tai broliai, pirmi keliai. Vėl sulenkė taip, kad antri nariai susiglaustų.*

– *Va, tai brolių vaikai – antri keliai.*

*Dar yra ir tretieji keliai; toliau jau iš giminystės išeina.*⁷⁶ (3 pav.)

Apžingsniavo, apsprindžiavo...

Matuodamas ilgį, plotį, aukštį, gylį, apimtį, kiekį, skaičiuodamas vaikus ir gimines senovės lietuvis vis rėmėsi pirštais ir rankomis. Iš pirmo žvilgsnio išimtį tarp pirštų, plaštakos, rankų sudaro pėda: *Burokų daigus reik padiegti per pėdą vieną nuo kito*, arba *Kumet šešuolėkčio ilgums keturios pėdos – tumet yra pati dienos dvyliktą*⁷⁷ ir žingsnis: *Trijų žingsnių ilgumo kopūstų ežė*, arba *Per žingsnį stovėjo nuo manęs*⁷⁸.

Žingsnio vietą senovės lietuvių matų lentelėje nustatyti sunku, jo dydis santykinis, plg.: *Jeigu karties šešėlis vienas žingsnis, tai jau dvylikė* (Panemunis, Rokiškio r.)⁷⁹, arba *Ans skaičiuo[ja] žingsniais, kiek ans tolumo nuejęs* (Ylakiai)⁸⁰. Žingsnis kartais tiesiog vadintas „neapribotu ilgio matu“ (Kruonis)⁸¹. Dėmesį prikausto faktas, kad lietuvių kalboje žingsniavimas dažnai dar vadinamas sprindžiavimu: *Sprindi sprindi – ir užia [žąsų] rūgiuos* (Kupiškis)⁸²; *Jis išlipo, tokiais sprindžiukais i nusprindžiavo* (Jurbarkas)⁸³; *Apžingsniavo, apsprindžiavo tas mūsų bulbes* (Laukuva)⁸⁴ ir sprindžiavimas kojomis nuo sprindžiavimo pirštais iš esmės skiriasi tik žingsnio dydžiu (4 pav.). Palyginimui – mastuoti taip pat reiškia eiti, žingsniuoti.⁸⁵

Trobesiams ir atstumams matuoti, anot Adomo Vitausko, buvo remiamasi 9 pėdų dydžio sieksniu: *Matuodavo sieksnį basomis kojomis, dedant vienos kojos kulną prie kitos kojos didžiojo piršto*⁸⁶. Nesunku apskaičiuoti, kad šis pėdos matas taip pat lygus

75. LKŽe: *narys*.

76. Katkus, Mikalojus. *Raštai*. Paruošė A. Žirgulys. Vilnius, 1965, p. 174.

77. LTR 4722/406-21.

78. LTR 4722/406-51.

79. LKŽe: *žingsnis*.

80. Ten pat.

81. LTR 3378/380.

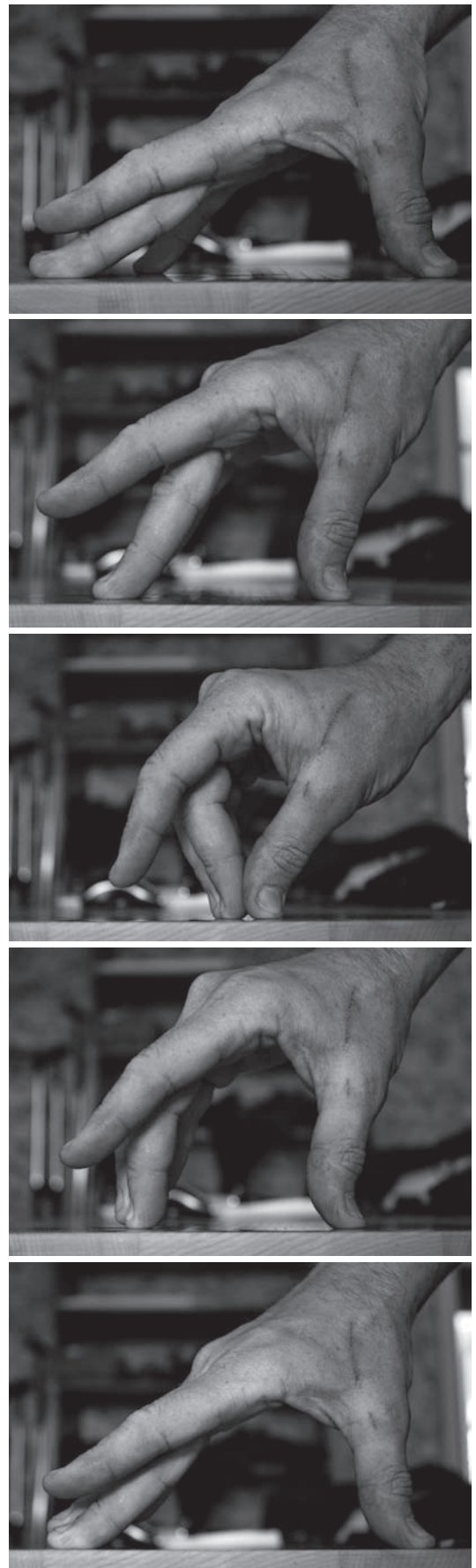
82. LKŽe: *sprindi*.

83. Ten pat.

84. LKŽe: *sprindžiuoti*.

85. LKŽe: *mastuoti*.

86. Vitauskas, Adomas. *Senovės prekyba, matai ir saikai...*, p. 513.

4a–e. Sprindžiavimas – žingsniavimas iš arti.
V. T. Vaitkevičiaus nuotrauka. 2015 m.

sprindžiui! (2,13 m / 9 = 23,6 cm). Šią netikėtą, tačiau svarbią išvadą sutvirtina S. Daukanto žodžiai – 3 pėdos, kitaip korpės, arba 36 nykščiai, prilygo uolekčiai, arba mastui⁸⁷; pėdos (korpės) ilgis – 23,6 cm – ir čia prilygsta sprindžiui! Palyginimui – Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje pėda buvo 32,5 cm⁸⁸, o ikimetrinėse Vakarų šalių skaičiavimo sistemose – 30,48 cm dydžio⁸⁹. Būdinga, ir šioje vietoje primintina, kad naginių ilgį buvo įprasta matuoti ne kojos pėda, o rankos sprindžiu, plg.: *Man naginės užtenka tik per mano sprindį ir klumbuką* (Sidabras)⁹⁰.

Pateikti duomenys apie matavimus kūno dalimis rodo, kad senovės lietuvių matų lentelės pagrindas buvo ne pėda, kaip ikimetrinių Vakarų šalių sistemų, o sprindis, plg.: *Nei aršinių, nei metrų seniaus nereikdavo: būdavo, apsprindžiavai su sprindžiu, ir žinai kiek* (Jūžintai)⁹¹. Teiginys sulygintinas su S. Daukanto duomenimis:

Duomenys apie mažuosius senovės lietuvių matus skiriasi: S. Daukanto nykštys yra santykinai mažesnis, 12 tokių nykščių sudaro pėdą, arba korpę, kurios dydis prilygsta sprindžiui. Šis faktas S. Daukanto aprašytus senovės lietuvių matus suartina su Vakarų šalyse plačiai žinomu nykščiu (angl. *inch*) ir pėda (angl. *foot*), kurių ištakos glūdi Romos kultūroje. Remiantis XIX a. pabaigos–XX a. šaltiniais, nykštys, plaštaka ir gniauž-

tas, taip pat nago juodymas, nagas ir krumplys yra saviti senovės lietuvių matai. Tačiau visi – ir S. Daukanto raštuose, ir kituose šaltiniuose pateikti duomenys apie mažuosius matus atveda prie 22–24 cm dydžio sprindžio. Uolektis, arba mastas, ir sieksnis didesnių abejonių nekelia.

Dėmesį atkreipia faktas, kad paprastais žodžiais ir paprastu būdu tridalį senovės lietuvių matų branduolį sprindis–uolektis (mastas)–sieksnis nusako... grėblys. Mįslėse jis vaizduojamas taip: *Tartila sieksnis, tartilienė mastas, tartiliukai po sprindžiuką išsiplėtę laksto* (Ats.: grėblys; Šakyna)⁹², arba *Tėvas sieksnis, motina mastelė, vaikai sprindžiuliukai* (Ats.: grėblys; Šiauliai)⁹³, plg.: *Tartylos sieksnis, tartylienės mastas, tartylukai po sprinduką* (Ats.: akėčios; Girkalnis)⁹⁴.

Peršasi mintis, ir tokios galimybės negalima atmesiti, kad mįslės buvo vienas pagrindinių prigimtosios kultūros matematikos mokymo būdų, plg.: *Sprindis dieduko, uolektis barzdos* (Ats.: kuodelis; Seirijai)⁹⁵, *Tėvas sieksninykas, moma sprindinykė, è vaikeliai rituleliai* (Ats.: virkščia, ankštis ir žirniai; Paringys)⁹⁶, arba *Per sprindį, per gniaužtą visom bobom tinka* (Ats.: kultuvė; Kalvarija)⁹⁷.

Be to, XIX a. pabaigoje–XX a. pirmoje pusėje senieji matavimo būdai – atstumų matavimas pėdomis,

Pločio (kairėje) ir ilgio (dešinėje) matai, remiantis A. Urbienės, A. Mažiulio ir Didžiojo lietuvių kalbos žodyno duomenimis		Matai, remiantis S. Daukanto duomenimis
NYKŠTYS (2,2–2,4 cm) 5 NYKŠČIAI = PLAŠTAKA (matuojama priglaudžiant), arba GNIAUŽTAS (matuojama apimant) (11–12 cm) 2 PLAŠTAKOS, arba GNIAUŽTAI = SPRINDIS (22–24 cm)	NAGO JUODYMAS NAGAS (1–1,2 cm) 2 NAGAI = KRUMPLYŠ (2,3–2,5 cm) 10 KRUMPLIŲ = SPRINDIS (22–24 cm)	NYKŠTYS (1,96 cm) 12 NYKŠČIŲ = PĖDA / SPRINDIS (23,6 cm)
3 SPRINDŽIAI = UOLEKTIS, arba MASTAS (0,66–0,71 m) 3 UOLEKTYS, arba MASTAI = SIEKSNIS (2,13 m)		

87. Daukantas, Simonas. *Raštai...*, p. 586.

88. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas*. Sudarė ir parengė Algirdas Baliulis ir Edmundas Meilus. Vilnius, 2001, p. 837.

89. Mažiulis, Antanas. *Matai ir saikai...* p. 488.

90. LKŽe: *klumbukas*.

91. LKŽe: *sprindžiuoti*.

92. LKŽe: *tartila*.

93. LKŽe: *mastas*.

94. LKŽe: *tartila*.

95. LKŽe: *sprindis*.

96. LKŽe: *sprindininkas*.

97. LKŽe: *sprindis*.

lazdos ilgio matavimas gniaužtais ir kai kurie kiti virto piemenų varžybomis arba jaunuomenės rungtimis. Kartais matavimas, ketinimas ir veiksmas, kūrė nekasdienę nuotaiką, prilygo apeigai. Prigimtinės kultūros matematika neretai atsidurdavo burtų lauke, tam tikru būdu lėmė ir pranašavo, plg.: *Užgniaužtuok lazda: katro viršus, to bus ir buta* [= trobesys, namas] (Notėnai)⁹⁸, *Gniaužtais gniaužtokime lazda, kas jos arklius ganyti* (A. Juškos žodynas)⁹⁹.

Apibendrinimas ir išvados

Pavieniui ir tarpusavyje suderinti pirštų, plaštakų, rankų ir kitų kūno dalių dydžiai sudarė senovės lietuvių matų lentelę. Ji rodo, kad matų pobūdis buvo gerai juntamas, tiksliai suvokiami aukščio, pločio, ilgio matavimai. Antai priglaidus nykštį buvo matuojamas plotis, o nago juodymas ir nagas – tai mažiausi ilgio matai.

Kūno dalims prilygintais matais buvo matuojami augantys javai, statomi trobesiai, verpiami siūlai, siuvama avalynė ir daugelis kitų dalykų – iš esmės viskas, ką reikėjo ir ką rūpėjo pamatuoti. Kartu su priglaidimu, palietimu, palyginimu aplinka, daiktai buvo pažįstami ir jaukinami. Matavimo būdus lėmė daiktai, kurie buvo matuojami. Tačiau galima sakyti ir antraip – daiktas pats ieškojo sau tinkamiausio mato. Todėl lašinių storis visuotinai buvo matuojamas plaštaka arba sprindžiu, avižų aukštis, spragilo buožė – gniaužtu.

Senieji matai pasižymi tuo, kad neretai jais buvo matuojami keli matmenys, pvz., gniaužtas žinomas kaip ilgio (matuojant grėbliu kotą) ir storio (matuojant kasą) matas; masto matas – rankos dalis nuo pirštų galų iki alkūnės – prilygsta virvute per pakaušį iki smakro (barzdos) apjuostai galvai ir panašiai.

Faktas ir iš pirmo žvilgsnio prigimtinės kultūros matematiką menkinanti aplinkybė, kad žmonių kūno dalys yra skirtingo dydžio ir vienodų matų nustatymas be papildomų priemonių bei įrankių yra neįmanomas, patvirtina, jog toji matematika yra nepaprastai savita, asmeninė.

Ilgą laiką (iki valstybių susikūrimo, pastangų vienyti ir plėtoti ūkį) nebuvo galimybės ir reikalo šiuos matus vienodinti, paversti standartinių matų lentele (tarptautiniu mastu metrinė sistema imta plėtoti tik nuo 1795 m.).

Pirkėjas ir pardavėjas, tarpusavyje besiderantys asmenys susitardavo, kurio iš jų matu prekės arba mainomi dalykai bus matuojami. Tai reiškia, senieji matai, prisilaikant bendrosios jų lentelės, buvo taikomi iš esmės kaip santykiniai dydžiai. Pavyzdžiui, nedidelio žmogaus uolektis (mastas) buvo mažesnis, todėl už jį reikėjo mokėti mažiau arba matuoti daugiau, papildomai.

Nepaprastas prigimtosios kultūros matematikos bruožas – ilgio, pločio matų perkėlimas į laiko skaičiavimo erdvę. Joje, kaip ir galima tikėtis, labai dažnas sprindis, plg.: *Tos vasaros mažai tēr – tiktai sprindis* (Girdžiai)¹⁰⁰, *Vasaros diena – žingsnis, žiemos – sprindžiukas* (Šeduva)¹⁰¹ ir panašiai.

Lyginant su kūno dalimis – senoviniais matais – šiuolaikinis žmogus augo, stambėjo, tačiau sutrumpėjo jo rankos, atrodo, sumažėjo ir pirštai, ir plaštakos. Iki XX a. vidurio ir antrosios pusės vyresniosios kartos kraštotyrininkai, kai kurie tyrėjai dar rėmėsi vienu kitu senovės lietuvių kūno matu, pavyzdžiui, ažuolų apimtį matavo glėbiu (apkabinimu), kuris prilygsta skersiniui sieksniui (5 pav.), o pilkapių vainikų akmenis – kumščiais. Daryti ką nors iš akies – matuoti nuotolį, dydį ar tūrį – reiškė pasitikėjimą, labiausiai branginamą ir siekiamą patirtį. Tačiau ilgainiui lietuviai nustojo žingsniuoti, kitaip sakant – sprindžiuoti, ir stabtelėjo. Senieji matai pavirto absoliutiniais aukščiais, jų erdvę užėmė liniuotės ir šiuolaikinė palydovinė įranga. Namų šeimininkės virtuvė yra erdvė, kurioje iki šių dienų dažnai druska, kiti prieskoniai ir pagardai yra seikėjami pirštais ir rankomis.

Pabaigoje dar kartą pabrėžtina, kad senovės lietuvių matavimai, kai jis juos darė, remdamasis savo kūno matais ir skaičiuoklėmis, buvo daugiau nei paprasti algebros ar geometrijos veiksmai. Jie prilygo gebėjimui pažinti ir suvokti aplinką, sąmoningais veiksmais ją kurti, tvarkyti. Kartu buvo apmąstoma tai, kaip aplinka – gyvenamas ir negyvenamas pasaulis, kaip visi gyvi ir negyvi jam priklausantys daiktai prilygsta kūnui, pirštams, rankoms, liemeniui, koks jų santykis, tarpusavio dermė.

Straipsnis parengtas septintajame Prigimtinės kultūros seminare „Žinios, žinojimas ir žinija“ (2014 m. birželio 27 d., Rumšiškės) skaityto pranešimo „Sauja žinių, arba Kaip senovės lietuvis savimi matavo“ pagrindu.

98. LKŽe: *gniaužtas*.

99. Ten pat.

100. LKŽe: *sprindis*.

101. Ten pat.

5. VU Filologijos fakulteto Lietuvių literatūros katedros darbuotojai glėbiais matuoja Čiobiškio ąžuolą (Širvintų r.).
R. Tamošaičio nuotrauka. 2014 m.

SANTRUMPOS

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodyno* (t. I–XX, 1941–2002) elektroninio varianto 1 leid. (2005). Prieiga per internetą: www.lkz.lt. [Žiūrėta 2014 m. kovo 3 d.]

LTR – Lietuvių tautosakos rankraštynas Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.

Handful of knowledge on how ancient Lithuanian measured themselves

Vykintas VAITKEVIČIUS

The article is dedicated to parts of the human body, which, like mathematical measurements, made up the ancient Lithuanian table of width, length, height and area units of measurement. The unified ancient measurement table no longer exists in Lithuania, thus the author attempts to restore it based on data collected by Amelija Lengvenaitė-Urbienė (1909–1997) and Antanas Mažiulis (1914–2007) in the Great Lithuanian Dictionary.

In measuring the ancient Lithuanians most often used their fingers and hands. The short measurements: under-nail (0.5–1 mm nail growth), fingernail (1–1.2 cm), knuckle (2.3–2.5 cm; another unit of measurement close to it – 2.2–2.4 cm thumb). Ten knuckles amount to one span (22–24 cm, the distance from a person's thumb to the end of the middle finger) and it was the basis of the Lithuanian units of measurement. Three spans amount to one *uolektis* or *mąstas* (66–71 cm), while three *uolektis* – *sieksnis*

(2.13 m). It should be noted that riddles were one of the key ways of teaching mathematics in indigenous culture.

Using the measurements that are compared to body parts, many things were measured – wheat, homes that were being built, spinning yarn, and many other things – in essence, everything that needed to be measured. Units of measurement were impacted by the things being measured. However, it can be said in another way – a thing usually looks for its own suitable unit of measurement.

A person's body parts are all of different sizes, thus measuring of different units must be established using additional means and tools. For a long time (until states were established and attempts were made to unite and expand the economy) there was no reason to standardise these “personal” mathematics. The metric system was developed at an international level only from 1795. The seller and buyer would agree beforehand, in which unit of measurement the goods or traded items would be measured. This means that the old units of measurement were used as ratios.

Klaipėdos universitetas
Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas
Herkaus Manto g. 84, LT-92294, Klaipėda
e. p. vykintas.vaitkevicius@gmail.com

Gauta 2015-05-08, įteikta spaudai 2015-06-25